

fråga om rätter och tillagning. Fjellström kommenterar med matkulturella aspekter och reflektionen att unghusmor saknades och att gammalmoder "styr i andra generationen som hon gjort i första". En väsentlig synpunkt på husmoderns maktsfär. Andra hushållselever har i sina uppsatser fäst sig vid husmoderns arbetsbörda med krävande uppgifter under långa arbetsdagar – både i nybyggarhem och i välbärgade bondehem.

Kapitlet "Husmor – företagaren på det nordliga rummets kostarena" är en syntes av den arbetsfördelning som framgått i beskrivningar av kosthåll och resurser i kustområden och inland. Fokusering på kvinnors insatser inom den husliga sfären bygger på djup kunskap om ledarskap, praktiska färdigheter och planering. Husmorsrollen i det nordliga rummet har utformats genom komplementära uppgifter inom samekultur, nybyggarkultur och fiskarkultur. Vid mäns långfärder i olika näringsfång utsträcktes kvinnors ansvar in i sfären av regelmässigt manliga sysslor. Det är ett intressant helhetsperspektiv att presentera husmodern som företagare och därmed markera att hennes faktiska position var en annan än den som föreskrevs i hustavlans normsystem. Detta väcker frågor om hushållens sammansättning i de undersökta näringsområdena. I vilken utsträckning ingick tjänstefolk och äldre personer och vad betydde dessa i organisationen av husliga sysslor? Husmoderns ledarskap i den flexibla och mångsidiga hushållningen och ekonomin har många överensstämmelser i andra skandinaviska regioner, där roller kristalliserats ur ansvarssfärer och kunskapsvärldar. Det nordliga rummets hårda villkor och knappa tillgångar har bestämt husmoderns maktposition: Livsuppehållet hängde på hennes färdigheter. Men var skillnaderna så stora att de markerar en tydlig gräns gentemot sydligare områden?

Hur "den nya tiden brutit in" under 1900-talets första hälft bildar bakgrund till konkreta förändringar inom husmoderns vardag i det nordliga rummet. Fjellström utgår från användningen av nya föremål i de husliga rutinerna och från impulserna till att "vilja vara moderna": Kokspisen var praktisk och gjorde det möjligt att laga fina ugnsrätter och att baka kakor, en lyx i tillvaron. Den genomgripande förändringen i samlivet inträffade då nomadtillvaron ersattes av bofasthetens bekväma miljö och arbetsrytmer. Vid mitten av 1900-talet kunde kylskåp och frysbox modernisera de omständliga förvarings- och konserveringsmetoderna. Symaskin och tvättmaskin blev underbara medhjälpare som bidrog till att klädedräkten kunde förändras med moderna textili-

er i enlighet med tidens mode. Exempelen är hämtade ur intervjuer och andra personliga berättelser om hur människor i norr väljer moderniteten liksom i övriga regioner, men förändringen blir särskilt genomgripande i övergången från självhushållningens till konsumtionssamhällets mönster. Det finns tyvärr inga vardagsnära beskrivningar av människor som inte hade råd med de moderna hjälpmedlen och därför måste hålla fast vid mödosamma arbetssätt. Förmodligen var det många kvinnor som inte blev delaktiga i moderniteten.

Samer i modern stadsmiljö upprätthåller vissa mattraditioner från nomadsamhället och i sina frysboxar förvarar de kött, fisk och hjortron "hemifrån". Hur nedärvd matkultur förstärker identiteten och skapar gemenskap i en ny miljö har studerats i olika etnologiska sammanhang. *Kvinnoliv och måltidsglädje* kan ses som motto över självbilder som formats och omformats i kvinnliga verksamheter. Andra etnologiska aspekter blir tydliga i Fjellströms reflektioner kring samiska delikatesser som förvandlats till modern festmat – genom estetiska arrangemang, nya smakkombinationer och vegetabiliska tillbehör.

Den forskning som presenterats i denna bok har fått sin inriktning inom projektet Kulturgräns norr vid Umeå universitet och den bygger på gedigna undersökningar genom decennier. Ett intressant fotomaterial ger närhet och konkretion. Bildtexterna har viktiga förklarande funktioner inom helheten.

Ingrid Nordström, Lund

Lissie Åström: *Skärvor av kvinnoliv. Borgerligt kvinnoliv speglat genom en grupp kvinnors nedtecknade berättelser om sig själva för varandra under åren 1896–1937*. Etnolore 27. Skrifter från Etnologiska avdelningen, Uppsala universitet 2002. 105 s., ill. ISBN 91-506-1623-4.

I mitten av 1890-talet var en grupp unga kvinnor inackorderade som elever på Björnsnäs hushållsskola i Östergötland. När det efter vårterminens slut 1895 var dags för examen kom man överens om att i en skrivbok berätta vad som hänt dem sedan sist. I fyrtio år skickades boken mellan de forna klasskamraterna. De första inläggen, eller "epistlar" som kvinnorna själva kallade dem, är skrivna sommaren 1896, det sista i augusti 1937. Detta var upprinnelsen till den vandringsbok som ligger till grund för de berättelser som Lissie Åström analyse-

rar i sin bok *Skärvor av kvinnoliv*. Här är det den borgerliga kvinnovärlden under 1900-talets första decennier som står i centrum. Epistlarna i vandringsboken vill Åström se som skärvor av borgerliga kvinnors levnadsvillkor kring förra sekelskiftet, men även som sådana kan de spegla en svunnen kvinnovärld.

I analysen av epistlarnas innehåll har Åström använt sig av och låtit sig inspireras av en antologi från 1982, *Övergångskvinden. Kvindeligheten som historisk kategori – kvindeligheten 1880–1920*, redigerad av Mette Bryld. I denna har danska och norska forskare analyserat kvinnornas levnadsvillkor under tiden kring sekelskiftet 1900 efter uppfattningen att denna tid utgjorde ett brytningsskede för kvinnorna. Det kvinnoöverskott som rådde under den här perioden fick alltfler röster att höjas för att kvinnorna skulle kunna försörja sig själva och inte ligga sina familjer till last. Ett eget yrke, en egen inkomst och eget boende började bli allt vanligare för sekelskifteskvinnorna. Om det är möjligt att finna spår av detta brytningsskede, spelet mellan tradition och förnyelse, samt om Björnsnäs kvinnornas och omgivningens syn på kvinnors livsbetingelser och bestämmelse påverkade deras liv, är Åströms övergripande frågor.

Boken är indelad i två delar, där den förra delen innehåller en ingående presentation av och redogörelse för några av de kvinnor som förekommer i större omfattning i vandringsboken. Här kommer kvinnorna till tals genom frikostiga citat och genom deskriptiva stycken där kvinnornas liv beskrivs utifrån deras egna texter. Det är högreståndskvinnan Eva von Bahr som satsade på en akademisk karriär inom fysikens ämnesområden, de tre systrarna Göransson med sina skilda levnadsöden, mejerskan Maria Haglund och fotografen Ebba Nilsson. Biografierna är täta och genomgripande och lyfter fram de olika kvinnoödena på ett intresseväckande sätt. Kvinnorna framstår ganska snart som individer, vilket för Åströms studie innebär att hon utan problem kan återkomma och referera till de olika kvinnorna i sitt vidare resonemang.

En del av kvinnorna använde sig inte bara av text för att berätta om sig själva för sina forna kurskamrater. Många kvinnor klistrade också in fotografier i vandringsboken, där familjen och det egna hemmet tycks utgöra favoritmotiven. Detta blir en rik bildskatt som genom sin medverkan inte bara lyfter resonemangen i boken utan kanske framför allt levandegör kvinnorna. Särskilt interiörbilderna från de borgerliga hemmen decennierna kring sekelskiftet är belysande för tiden med sina palmer och broderade soffkuddar.

Den senare delen av boken utgörs av en tematiserad del, där Åström anlägger ett övergripande perspektiv på innehållet i de epistlar som de forna kurskamraterna från Björnsnäs författade. Här tydliggörs kanske allra bäst författarens ambition att visa och analysera sambandet mellan kontinuitet och förändring som kvinnornas liv utgör exempel på.

När det gäller fortsatt utbildning efter hushållsskolan var det endast två av de 26 kvinnorna som valde att studera vidare på universitetsnivå, medan majoriteten av de övriga valde att på något sätt gå vidare med en yrkesutbildning – även om det främsta målet fortfarande var att bli gift och arbeta i hemmet. Yrkesutbildningen tycktes i första hand vara ett sätt att försäkra sig om en trygg försörjning ifall giftermålsplanerna föll igenom eller om de skulle förlora maken och därmed sin försörjning. Detta blir särskilt tydligt när de yrkesverksamma kvinnorna slutar sina arbeten utanför hemmen i och med sina giftermål.

I materialet framkommer det att det är möjligt att se både skillnader och likheter mellan de kvinnor som gifte sig och de som levde som ogifta. De gifta kvinnornas främsta omsorger kretsade kring den egna familjen, med barn, make, hemmet och eventuella tjänare som främsta prioritet, medan de ogifta i teorin hade möjligheter att satsa på en yrkeskarriär utanför det egna hemmet. Ett gemensamt drag hos kvinnorna utgör ändå uppfattningen att de skulle finna tid till omsorg om sina närmaste. Många av de ogifta kvinnorna tog periodvis hand om sina åldrande föräldrar, förestod hushåll åt bröder och reste runt hos släktingar för att på olika sätt hjälpa till med hushållssysslor.

Ett annat återkommande tema i vandringsbokens epistlar är de berättelser om sjukdom och sjuklighet som förekommer i många av kvinnornas berättelser. Ett par av kvinnorna skrev också om känslor av leda och tristess. Här tar Åström upp Karin Johannissons och Tone Hellesunds forskning som visar att denna sjuklighet till viss del kan tolkas som ett sätt att fly från verkligheten, en verklighet som ibland kunde uppfattas som svår att bemästra.

Åström använder sig i sin tematiska analys av epistlarna av kvinnovetenskaplig och kvinnohistorisk forskning för att sätta in vandringsbokens kvinnor i ett större perspektiv samt se hur de agerade inom de givna ramar som samhället satt upp och hur de med sina liv påverkade dessa ramar. De ökade möjligheterna för kvinnor att träda in på områden som tidigare reserverats för männen togs tillvara av ett par av kvinnorna, som ofta

mot strömmen, gick sina egna vägar. Andra av epistel-skrivarna följde traditionella mönster med äktenskap och barn. En av de kvinnor som kombinerade dessa två var den ovan nämnda Ebba Nilsson, som på grund av sin del i föräldrarnas arv hade möjlighet att företa långa resor, studera och t.o.m. adoptera en dotter på egen hand. Bland de forna kurskamraterna fanns det alltså exempel på kvinnor som grep sig an livet med tillförsikt och ordnade sin tillvaro efter eget huvud.

Trots att det idag är över hundra år sedan kvinnorna lämnade Björnsnäs hushållsskola känns deras levnadsöden inte långt borta. Åström har i sin forskning om kvinnorna haft möjlighet att ha kontakt med en adoptivdotter och en dotterdotter till två av de forna kurskamraterna, något som förstärker insikten om att de liv som kvinnorna beskriver faktiskt inte är längre bort än ett par generationer.

Ursprungligen var de forna kurskamraterna, som jag nämnt, 26 stycken, men alla har av naturliga skäl inte kunnat rymmas i studien. Ändå finns de representerade i boken genom en bilaga, där de kamrater som inte skrivit så många av epistlarna finns beskrivna. Detta gör att man får en bra känsla för hela vandringsboken och dess innehåll, samt av de kvinnor som utgjorde den ursprungliga kamratkretsen.

Lissie Åströms bok *Skärvor av kvinnoliv* utgör ett bra exempel på god etnologisk forskning på ett spännande historiskt material. De forna kurskamraterna från Björnsnäs träder fram ur skuggorna på ett engagerande sätt genom Åströms levande språk. Kvinnorna framträder som individer samtidigt som författaren genom sin tematiska analys av innehållet i epistlarna lyfter fram kvinnors livssammanhang under tiden kring förra sekelskiftet.

Marie Steinrud, Uppsala

Gatehus och gatehusfolk i skånska godsmiljöer. Christer Lundh & Kerstin Sundberg (red.) Nordic Academic Press, Lund 2002. 253 s., ill. ISBN 91-89116-29-1.

Boken om gatehus och gatehusfolk i skånska godsmiljöer behandlar ett agrarsocialt område som hittills har behandlats litet styvmoderligt. Till undantagen hör Börje Hansen med sin avhandling *Österlen* (1952) och John Granlund med sin översikt över ”De obesuttna” i *Arbetaren i helg och söcken* (1943). Bägge har lämnat ett betydande material bl.a. till Christer Lundhs introduktion.

Det är värt att notera att inledningen innehåller ett

hovsamt ifrågasättande – vad jag kan förstå välmotiverat – av Nationalencyklopedins definition av gatehuset. Bl.a. jämföras det i uppslagsboken med ”backstugan i resten av Sverige”. De särförhållande som gällde för Skåne med rötter i den ”danska” tiden har tenderat att förbises eller misstolkas i forskningen. Ett problem som tas upp är huruvida existensen och tillskyndandet av en husmansklass ska ses som ett utslag av konservatism eller som rationell modernitet. Också i detta fall ställs Sverige mot Skåne. Medan överheten i det gamla Sverige försökte begränsa framväxten av egendomslösa grupper på landsbygden såg bönder och godsägare i Skåne de obesuttna som en värdefull arbetskraftstillgång, som visade sig vara en föregångare till statarna. ”På så vis skulle man kunna säga att Skåne och de skånska godsens var ett förebud om den modernitet som under 1800-talet kom att sprida sig i hela Sverige”, skriver Lundh.

Det heter att gatehuset var en icke mantalsatt enhet på landsbygden, uppfört på ofri grund. I stort sett är detta väl en täckande definition men variationerna var uppenbarligen många. En mindre del gatehus var skattlagda och därför upptagna i jordeboken. Husen kunde vara uppförda på gårdens eller godsets enskilda mark eller på byns gata eller på annan allmänning. Det finns åtskilliga andra oklarheter om gatehusets rätta karaktär vilka belyses i artiklarna. Det är inte minst motstridigheterna som gör boken läsvärd.

Hans Chr. Johansen tecknar husmännens historia i Danmark i en kort artikel. Antalet husmän ökade under 1800-talet starkt också där. I motsats till den svenske husmannen hade den danske ofta en liten jordbit, vilket fick en politisk betydelse. Socialismen hade svårt att göra sig gällande bland dessa småbönder även om de utgjorde ett lantligt proletariat.

Gert Jeppson behandlar relationen antalet gatehus och huvudgårdens behov under framför allt 1600-talet. Notabelt är att husmännen knappast kunde ersätta hovebönderna bl.a. därför att husmännen ju inte kunde bistå godsens med egna dragare. Kerstin Sundberg flyttar fram i tiden till 1700-talets gatehusfolk under Trolle-Ljungby. Genom att utnyttja bl.a. tingshandlingar och godskontrakt för hon oss närmare de levande personerna. Hon understryker i viss motsättning till Börje Hansen att hantverkarna utgjorde en ganska betydande del av husmansgruppen, vilket verifieras i andra artiklar. Anders Persson utgår från Ljunits och Herrestads härad och kan då – i likhet med andra – konstatera att husmännens expansion var stark under 1700-talet. Mellan åren 1700 och 1801 förändrades relationen mellan